

Språkklimatet i Tanzania

Regn- eller solskenshistoria?

Eva-Marie Ström, doktorand i afrikanska språk

Afrika är känt som världens fattigaste kontinent. Inte lika känt är att det är världens rikaste kontinent när det gäller språk: mer än 2000 språk ur olika språkfamiljer talas här, nästan en tredjedel av all världens språk. Detta reflekteras inte i ländernas språkpolitik: några få språk erkänns och används i officiella sammanhang, i somliga fall bara de gamla kolonialspråken, resten ignoreras i stort sett. Hur påverkar det här kontinentens utveckling? Det är invånarna i ett land som avgör landets framtid, och åtminstone en av nycklarna till en bättre tillvaro torde vara dessa invånares utbildning. Naturligtvis underlättar det då om man får sin utbildning på ett språk man förstår väl. Verkligheten ser annorlunda ut för många afrikanska barn, ändå stoppar politikerna huvudet i sanden och låtsas att problemet inte finns. I Tanzania, till exempel, verkar det finnas två språk: swahili och engelska. För de andra mer än hundra språken är klimatet minst sagt hårt, men även för swahili mörknar molnen vid horisonten. Vilket får konsekvenser framförallt inom utbildning. Följ först med en sväng till ett av Tanzanias minst utvecklade områden, Rufiji, där min språkvetenskapliga forskning äger rum.

Ndengeleko-folket

Söderut från Tanzanias ekonomiska centrum Dar es Salaam, ringlar sig en spritt nyasfalterad väg genom det kuperade landskapet. Kustvegetationen är intensivt grönskande. Kokospalmer breder ut sig så långt ögat når, och när inte ögat når längre skymtar man det blå diset från Indiska Oceanen. Här och där ger buskage och palmer vika för odlingar, innan man något senare kör igenom små samhällen där kassava, apelsiner och allsköns ting bjuds ut till försäljning längs vägen. Så plötsligt upphör

den släta asfalten för att ersättas av grus där vägen är i full färd att prepareras av stora vägmaskiner. När man tagit sig förbi vägarbetet skakar så fordonet fram och tillbaka över grus och sand ett tag innan man når fram till den lilla staden Kibiti. Så här långt har man kommit med de ambitiösa planerna att förbinda Dar es Salaam, 15 mil norr om Kibiti, med södra Tanzania och sen även med Moçambique och Sydafrika genom en internationell kustled. Men för ndengeleko-folket är det en enorm förändring. De bor just här där asfalten upphör, i det glesbefolkade distriktet Rufiji, och nu skulle de mycket lättare kunna ta sig till Dar es Salaam för att sälja sina varor eller söka sjukvård som inte kan erbjudas på landsbygden. Dessutom har det lite längre söderut byggts en lång bro, östra Afrikas längsta, över den enorma flod som gett distriktet sitt namn: Rufiji floden.

Ndengeleko-folket och andra som bor här har ännu inte plockat några frukter från de infrastrukturella satsningarna, som också motiverats av stora gasfyndigheter vid Songosongo ännu längre söderut. Det är ett fattigt område med låg utbildningsnivå, överfulla skolklasser, dålig tillgång till sjukvård och hög barnadödlighet i framförallt malaria. I hela distriktet har bara Ikwiriri, ett av de största samhällena, tillgång till elektricitet. Istället leds gasfyndigheterna förbi Rufiji-distriktet, vidare till Dar es Salaam. Än så länge verkar befolkningen heller inte riktigt ha fattat galoppen, de avvaktar och ser vad som komma skall, om de ska få någon del av utvecklingen eller om de ska fortsätta leva under nuvarande förhållanden. Förhållanden som de mycket väl är medvetna om och diskuterar dagligen i skydd av mangoträdens yviga kronor. Under tiden utnyttjar inte en enda café-ägare situationen att Kibiti är sista stället att tanka och rasta för de turister som ska till den enorma nationalparken Selous. Guiderna plockar fram picknick-korgen med den sorts mat som västerlänningar uppenbarligen föredrar, medtagen från Dar es Salaam. Turisterna köper på sin höjd en läsk i byn.

Självkänsla i språket

Fattigt, javisst, men vad har språk med det att göra? Varför börjar människorna i Rufiji inte bara jobba hårdare, som premiärminister Lowassa nyligen manade dem till när han reste runt i distriktet? Hur

kommer det sig att männen fortsatt sitter i små grupper i skuggan och spelar bao, ett afrikanskt brädspel, medan det är den äldre generationen som bär hem det lilla man får från sina jordlotter? Orsaker till fattigdom eller välfärd är alltid komplexa och det skulle föra för långt att gå in på det här. Nämnas kan ändå kort att området måste ha varit relativt tätbefolkat förr, att det odlades så mycket ris att Stanley kallade stället för "Afrikas Bombay", och att man bedrev livlig handel med sultanatet på Zanzibar. Maji-maji-kriget, kolonialism, lagar och regleringar har antagligen haft att göra med avbefolkningen, som i sin tur bidragit till mindre jordbruk, tätare buskage och därigenom en bättre grogrund för tsetseflugor och malariamygg. Del i problemet är också att islam i den här delen av världen inte prioriterade 'världslig' utbildning utan poängterade vikten av att lära sig Koranen. Man misstrodde kristna missionärer och skickade inte sina barn till de skolor och sjukhus i Tanzania som kyrkan byggde. Även om man har börjat göra det nu när det finns kommunala skolor ligger området långt efter utbildningsmässigt. Den tredje omständigheten som förstärker effekterna av glesbefolkning och låg utbildning, har att göra med självförtroende. Fattigdomen i området har bidragit till att ndengeleko-folket står långt ner på Tanzanias prestigestege. De ses ner på och ser därigenom även ned på sig själva, som ett svart får. Självkänslan får sig en knäck och man värderar inte själv sin kultur eller sitt språk. Det leder mig tillbaka till vad den här artikeln handlar om: språkklimatet i Tanzania.

Språken i Afrika och Tanzania

Som många länder i Afrika är Tanzania ett land med många etniska grupper, de flesta med sitt eget språk. De 2000 språken i Afrika delas in i fyra språkstammar av varierande storlek: en omdiskuterad indelning men ännu den som används mest. De afroasiatiska språken, som inte bara finns i Afrika utan även i Asien, inbegriper språk som hausa och somali och är ungefär 375 till antalet. De nilosahariska med bland annat maasai är 204, medan de berömda khoisan-språken, ofta kallade 'klick-språk' i södra Afrika bara är cirka 27. Den allra största språkstammen, vilken är en av världens största, kallas niger-kongo och har ungefär 1514 språk spridda över hela Afrika. Bland annat räknas wolof i Senegal dit, yoruba i

Nigeria, swahili i Östafrika och zulu i Sydafrika. Tanzania är unikt i och med att alla fyra språkstammarna är representerade i landet, i alla fall om man antar att hadza verkligen är ett khoisanspråk. Det talas ungefär 120 språk inom landets gränser, vilket inte är lika unikt med afrikanska mått mätt: Kamerun har cirka 250 och Nigeria 500. Ändå är det en ordentlig utmaning när en språkpolitik ska formuleras.

Språkpolitiken i Tanzania

Den språkpolitik som har valts går i stort sett ut på att två språk har officiell status, och att alla de andra existerar utan något som helst stöd. De används i sina hemområden men bara i inofficiella sammanhang. Ett av de officiella språken är ett inhemskt majoritetsspråk, vilket inte är så vanligt i Afrika där de gamla kolonialspråken fortfarande dominerar. Det är det största språket och onekligen det mest kända utanför landets gränser, kanske det mest kända av alla Afrikas språk: swahili. Det kan studeras vid en mängd universitet världen över, bland annat i Uppsala, och läsas på otaliga hemsidor. Språkets historia som handelsspråk längs Östafrikas kust är lång och imponerande. Som förstaspråk talades det länge endast av en minoritet men numera är det ett av Tanzanias två officiella språk som åtminstone till viss grad förstås och talas även i den mest avlägsna lilla bergsby. Det är framförallt Tanzanias första president Julius Nyerere som bidragit till denna "solskenshistoria". Många barn som föds på 2000-talet lär sig aldrig tala sina föräldrars modersmål ordentligt utan har de facto swahili som förstaspråk. En starkt bidragande orsak är att swahili används i skolorna i hela landet, några andra språk tillåts officiellt inte i undervisningen. Det vill säga, de första sju åren används swahili, efter det undervisas eleverna på engelska – landets andra officiella språk som bara uppskattningsvis 5 % av tanzanierna behärskar.

Mörka moln på två nivåer

Swahili eller modersmål. Som jag ser det ställer dagens språkpolitik eller brist på språkpolitik till trassel på två nivåer. För det första kan man inte bara glömma bort mer än hundra språk, de dagliga kommunikations-medlen för miljontals. En grupp människor som lever och kommunicerar med

varandra, använder det språk de har gemensamt för att uttrycka känslor och kunskap. Eftersom man genom användandet av sitt språk känner samhörighet med andra som kan förstå vad man menar med olika uttryck och talesätt, är språk dessutom viktigt för en människas identitet och känsla av tillhörighet. Att ett barn nekas sitt språk och därigenom sin tillhörighet när det kommer till skolan innebär i många fall en lägre självkänsla än för det barn vars dominerande språk utgör normen. Dessutom hamnar de flesta barn obönhörligen efter när de i skolan ska ta till sig det dominerande språket, innan de först efter denna mödosamma process kan ta till sig ämnesundervisning på ett effektivt sätt. På många håll i Tanzania är detta daglig verklighet för barnen, för det är i skolan man får den första riktiga kontakten med swahili. När man väl gått ut skolan är kunskapen i swahili oftast tillräcklig för att delta i det nationella samhället och tillgodogöra sig information genom media. Men rent utbildningsmässigt ligger man efter dem som inte har behövt gå igenom andraspråksinläringen utan har kunnat koncentrera sig fullt ut på annan kunskap.

Ndengeleko-barnen lär sig oftast swahili innan de börjat skolan. Området har länge varit språkligt heterogent och alla som kan ndengeleko är minst tvåspråkiga: ndengeleko och swahili. Så de har till synes perfekta förutsättningar för att kunna tillgodogöra sig undervisningen, även om den är av låg kvalitet. Ändå är ndengeleko en av Tanzanias lägst utbildade folkgrupper. Förutom fattigdomen i området och den underliggande skepsisen hos den äldre generationen gentemot världslig undervisning, har detta enligt mig sin orsak i den knäck i självförtroendet det innebär att tala ett lågstatus-språk och komma från en lågstatus-kultur.

Swahili eller engelska. På en annan nivå pågår idag en strid i Tanzania mellan swahili och engelska. Såväl befolkning som politiker är ambivalenta: å ena sidan stolta över detta språk som är så vackert och som är symbol för nationell enighet, å andra sidan övertygade att engelska är det man bör satsa på och att swahili inte riktigt duger. De första sju åren i skolan, så kallad *shule ya msingi* eller *primary school*, ska engelska undervisas som ämne, men det är ovanligt att råka en

grundskolelärare som man kan utbyta mer än de mest elementära engelska fraserna med. Dessa fraser mässas ut av läraren vid svarta tavlan och upprepas snällt av eleverna. Eftersom en stor del av befolkningen inte får mer undervisning än så eller till och med slutar skolan innan de sju åren är avslutade, är engelskakunskaperna så gott som obefintliga bland en majoritet. De som fortsätter till *sekondari*, eller *secondary school*, där undervisningen som sagt är på engelska, ska då tillgodogöra sig matematik, geografi, kemi, historia och så vidare på ett språk de inte behärskar. ”Tur” i oturen så har inte heller högstadielärarna lärt sig tillräcklig engelska och blandar friskt med swahili. Det skulle absolut inte gå annars, och såväl lärare som elever tvingas använda all sin kreativitet för att komma över denna språkbarriär, som grundar sig i en absurd språkpolitik. Resonemanget är att om vi bara använder engelska i skolan, så kan vi dra fördelar av att vara ett engelskspråkigt land, delta i den globala ekonomin och utvecklas snabbare. Men resultatet blir det motsatta: barn och ungdomar kan inte tillgodogöra sig kunskap som lärs ut på bristfällig engelska eller på en blandning av swahili och engelska. Utan en genomtänkt struktur för att bygga upp språkkunskaperna och läromedel som är anpassade därefter, är lärare och elever utlämnade till den egna kreativiteten för att överbrygga det här språkgapet. Överfulla klasser, otillräckligt skolmaterial och hungriga små magar gör inte saken bättre. Det här språkproblemet finns till och med i den högre undervisningen.

Unik möjlighet

Många andra afrikanska länder har flera stora språk som skulle kunna användas i undervisningen men kan inte enas runt ett och använder därför sitt gamla kolonialspråk. Tanzania har den nästan unika möjligheten att använda ett blomstrande inhemskt språk som de allra flesta kan, åtminstone delvis, men missar chansen genom en övertro på ett språk från den starka rika västvärlden. Swahili-förespråkare vid universitetet i Dar es Salaam för en ojämn kamp för att övertyga sina landsmän och framförallt politiker att swahili är ett lika starkt språk som vilket annat; det kan utvecklas och ordförrådet kan berikas med nya ord. Det finns ett aktivt departement som gör just detta med skiftande resultat.

Men så är det ju med alla språk: termer som aktivt bildats blir ibland populära och faller ibland inte alls i smaken bland språkanvändarna, som istället myntar sina egna ord eller lånar in från ett annat språk, eller från en subkulturs kreativa språkbruk – se till exempel hiphop-kulturen.

Solsken

Det är inget problem att ha flera språk, det är till och med en fördel; om detta är forskare ganska ense. En förutsättning är att man får tillfälle att utveckla språken och inte lär sig flera språk halvdant istället. I flera andra afrikanska länder har studier utförts och konceptet testats: först några års undervisning på det egna språket, det språk man behärskar bäst. Det dominerande språket undervisas under tiden och förklaras på det egna språket, även senare när det har börjat användas som undervisningsspråk. Detta språk används sedan hela utbildningstiden, även på universitet, och internationella språk kan läras ut som ämnen, ungefär som vi gör med engelskan. Alla dessa studier visar att eleverna lär sig bättre och snabbare än eleverna i kontrollgruppen. De skriver långa historier på det egna språket när det är uppsatsskrivning, i motsats till de barn som tvingas skriva på ett främmande språk. Vilket självförtroende man får när man kan; när man får utlopp för sin kreativitet och kan uttrycka sig!

Lösningar finns, men det är ingen lösning att tuga om språkens existens eller att nedvärdera dem. Det är viktigt och kanske avgörande för Tanzania och Afrika i stort att ta tag i mångspråkigheten och använda den till sin fördel, så att man kan vända regn till solsken. Afrikanska unionen har börjat inse detta och bildat en afrikansk språkakademi, *The African Academy of Languages*, samt även utropat ett afrikanskt språkår, *Year of African languages*. Till ett symposium till detta års ära vid Göteborgs universitet i våras kom bland annat Sammy Chumbow från språk-akademien. Hans starka övertygelse är att nya utvecklingsprogram som NEPAD (*New Partnership for African Development*, 'Nytt samarbete för afrikansk utveckling') aldrig kommer att lyckas om man inte tar tag i språkfrågan. Eller för att avsluta med hans ord: 'No NEPAD without LAPAD' (*The Language Plan of Action for African Development*, 'Språk-handlingsplanen för afrikansk utveckling') ('Ingen NEPAD utan LAPAD').

Ikwiriri